

Nicoline van der Sijs, *Taal als mensenwerk. Het ontstaan van het ABN*, Sdu Uitgevers, Den Haag, 2004, 718 blzn., ISBN 90 12 10587 0. Prijs: €54,50¹.

Frans Debrabandere

Voor de geschiedenis van het Nederlands hebben we het lange tijd moeten doen met de werken van Te Winkel (1901) en Verdam (1923). Maar sinds de *Geschiedenis van het Nederlands* van Marijke van der Wal uit 1992 is de belangstelling voor onze taalgeschiedenis sterk toegenomen, blijkens *Het verhaal van een taal* (De Vries - Willemijns - Burger, 1994), *Geschiedenis van de Nederlandse taal* (Van den Toorn red., 1997)², *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw* (Van der Horst, 1999)³, *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal* (Van der Horst-Marschall, 2000)⁴, *Het Verhaal van het Vlaams* (Willemijns, 2003)⁵, *Het Nederlands vroeger en nu* (Janssens-Marynissen, 2003)⁶. En nauwelijks drie jaar nadat de niet alleen overvlijtige maar ook oerdegelijke Nicoline van der Sijs haar doctorale *Chronologisch Woordenboek* gepubliceerd heeft, presenteert zij ons alweer een standaardwerk, nu over het ontstaan van onze standaardtaal, die zij – zoals Paardekooper – bij voorkeur ABN noemt. En ook dit is een geschiedenis van het Nederlands, ook al gaat het hier hoofdzakelijk om de groei van de cultuurtaal vanaf de 16de eeuw. Maar dat is dan ook de periode waarin we pas van het Nederlands als 'standaardtaal' kunnen beginnen te spreken.

Het boek bestaat uit tien hoofdstukken. Het eerste (blz. 29-53) bekijkt 'De culturele, maatschappelijke en talige achtergronden van het ontstaan van de standaardtaal'. In hoofdstuk 2 'Het taal- en letterkundig verleden als bron van kennis en nationale trots' (blz. 55-111) krijgen we een boeiend overzicht over de verschillende opvattingen over oorsprong en verwantschap van talen: het nationale verleden, de Bataven, de bijbelse theorie en het Hebreeuws als vermeende oertaal, de taalverwarring, taalvergelijking en etymologie in de Renaissance, het Scytisch als oertaal, de studie van het Germaans en het Gotisch. Natuurlijk ontbreekt hier Johannes Goropius Becanus (Jan van Gorp van Hilvarenbeek) niet, die in zijn *Origines Antwerpianae* (1569) beweerde dat Adam en Eva in het aards paradijs Nederlands spraken en dat het Nederlands de oudste taal is, want *Duyts = Douts = d'oudste (taele)*.

Het derde hoofdstuk over 'Bijbelvertalingen als praktische voorbeelden: van brontekstgetrouw naar doeltaalgericht' (blz. 113-152) onderzoekt de opvattingen over het taalgebruik in verschillende vertalingen. De auteur heeft haar grootste aandacht gericht op *De Statenvertaling* uit 1637, waarbij ze met grondige argumenten de mythe van de Zuid-Nederlandse inbreng doorprikt: 'Van de tweeëntwintig mensen die daadwerkelijk aan de vertaling meegewerkt hebben, waren er slechts vijf in het Zuiden geboren: de vertalers A. Walaeus en W. Baudart en de overzieners S. Damman, F. Gomarus en A. Thysius. Wat in dit verband echter nooit wordt genoemd, is dat een even groot aantal van de medewerkers, namelijk ook vijf, geboren en getogen zijn in Duitsland: A. Aemilius, B. Fullenius, J. Polyander, C. Sibelius en A. Widmar(ius)'. Bovendien hebben vier van de vijf Zuid-Nederlanders 'gedurende langere tijd in het buitenland, vooral Duitsland en in minder mate Engeland gewoond, voordat ze naar de Noordelijke Nederlanden verhuisden'. Deze

¹ Licht gewijzigde en uitgebreide recensie, verschenen in *Nederlands van Nu* 2004, nr. 5, 34-36.

² Zie *Nederlands van Nu* 46 (1998), 91-92.

³ Zie *Nederlands van Nu* 48 (2000), 51-52.

⁴ Zie *Nederlands van Nu* 49 (2001), 24.

⁵ Zie *Neerlandia-Nederlands van Nu* 2003/3, 35-36.

⁶ Zie *Neerlandia-Nederlands van Nu* 2004/3, 47-48.

kernstelling van de auteur, over de vrij autonome noordelijke ontwikkeling van de standaardtaal, loopt als een rode draad door het werk.

Het vierde hoofdstuk gaat over de 'Beregeling van de uitspraak: werkelijkheid versus ideaal' (blz. 153-216). Hier wil ik toch even ingaan op de huidige Noord-Zuidverschillen. Op blz. 213 schrijft N.v.d.S.: 'In België bleef de uitspraak sinds de jaren dertig vrij stabiel, anders dan in Nederland. Daardoor groeiden de varianten uit elkaar'. Dat is een correcte diagnose. Maar dan vervolgt de auteur: 'Er bestaat een eigen Vlaamse uitspraakvariant, de duidelijk omliggende norm van de Vlaamse Radio- en Televisieomroep, op Brabantse grondslag'. Ik herhaal hier nog maar eens: de z.g. Vlaamse variant volgt eigenlijk - inderdaad vrij stabiel - de Nederlandse norm van voor zowat driekwart eeuw. En van een Brabantse norm is geen sprake. Uiteraard horen we wel eens omroepers met Brabantse achtergrond, bij wie Brabantse afwijkingen te horen zijn (b.v. hypercorrect *killo* i.p.v. *kilo*). Een Belgische variant is wel de spellinguitspraak van Engelse of Franse woorden, zoals *tram*, *caravan*, *fan*, *dossier*, *energie*. Maar een uitspraak /jop, jiens/ voor *job*, *jeans* heb ik nog nooit gehoord. De Belgische spellinguitspraak van die vreemde woorden strookt trouwens niet met de voorschriften van de – blijkbaar machteloze – VRT-taaladviseur. Maar de meeste Belgische nieuwslezers lappen die voorschriften bewust aan hun laars en zeggen opzettelijk *fan*, *handikap* i.p.v. *fen*, *hendikep*.

De 'Beregeling van de spelling: van verscheidenheid naar eenheid' (hfdst.5, blz. 217-294) is duidelijk een uitvoerig hoofdstuk. Hoe kan het ook anders? Interessant is de ontwikkeling van ons alfabet. Daarna passeren alle spellingvoorstellen- en regelingen – tussen 1550 en 1700 alleen al verschenen 28 werken over spelling – de revue: Middelnederlands, Renaissance, Christiaan van Varenbraken (1530), Joas Lambrecht (1550), Sexagius (1576), Pontus de Heuter (1581), Spiegel (1584), Jacob van der Schuere (1612), A. Smyters (1613), A. de Hubert (1624), Christiaan van Heule (1625, 1633), R. Dafforne (1627), Samuel Ampzing (1628), C.G. Plemp (1632), Petrus Montanus (1635), P. Leupenius (1653), G. Bolognino (1657), Nil Volentibus Arduum (1677), Van Winschooten (1683), Lambert ten Kate (1723), B. Huydecoper (1730), A. Kluit (1777), Jan des Roches (1777), M. Siegenbeek (1805), Willem Bilderdijk (1829), De Vries-Te Winkel (1863), Kollewijn (1891), Terpstra (1921), Marchant (1934), de z.g. nieuwe spelling (eigenlijk de vereenvoudigde spelling-Marchant) (1946-47), de *Woordenlijst* (1954), de commissie Pée-Wesselings (1967-69), de VWS en ten slotte de nieuwe woordenlijst uit 1995, waarvan een herziening in 2005 in het vooruitzicht gesteld wordt. Maar ik mis bij N.v.d.S. ongaarne enige kritiek op de recente spellingregelingen. N.v.d.S. blijft ook even stilstaan bij het alfabet van Joos Lambrecht (blz. 223), waar het haar opvalt dat hij de letter *h* niet alleen *ha* maar ook *haats* noemt. Dat is niet zo ongewoon. De letter *h* is in het Frans *hache*, uitgesproken *asj*, maar in het Picardisch *hatche*, uitspraak *atsje*, wat in het Vlaams als *atse* overgenomen werd (vgl. *toorts* < *torche*). Ik herinner me nog dat mijn grootmoeder (1863-1949) de eerste lettergreep van haar voornaam *Pharaïlde* als volgt spelde: *pee ats aa*. Als rekkingsteken werd in het Middelnederlands een *e* (*jaer*, *groet*) of een *i* gebruikt om de lengte van een klinker aan te geven. Die *i* vinden we inderdaad nog in plaatsnamen Oirschot, Oisterwijk (blz. 229). Maar ook het Duits kent die 'Dehnungszeichen' in b.v. *Soest* /zoost/, *Raeren* /rar↔n/, *Barenboim* /boom/, *Voigtland* /fooktlant/, *Duisburg* /duusboerk/. Maar de auteur meent hetzelfde spellingprincipe te herkennen in *notoir*, *requisitoir* en daar hebben we natuurlijk gewoon de Franse *oi*-spelling van *notoire*, *réquisitoire*. Toevallig werd die Franse klank in het Nederlands als scherplange *o* overgenomen. Denk aan de Vlaamse *foor* 'kermis', die uit de Franse *foire* ontstaan is, of aan Nederlands *kantoor* < *comptoir*.

'Nederlands in de wetenschap' (hfdst. 6, blz. 295-352) bestudeert de taal en de taalinbreng van medici (Rembert Dodoens, Jan Wouters, Jhan van Beverwijck, Cornelis Bontekoe), de wiskundige Simon Stevin, juristen (Paulus Merula, Joost de Damhouder, Hugo de Groot), musici (Tielman Susato, Joan Albert Ban) en beeldende kunstenaars (Karel van Mander, Willem Goeree). Met de auteur (blz. 311) erger ik me aan de uitspraak – vooral bij Nederlanders – van de naam Stevin als *stévain*, alsof dat een Franse naam was. De uitgang *-in* is het Middelnederlandse *in*-suffix, dat later door verdoeffing *-en* werd. Als Stevin afstammelingen heeft, dan zullen ze *Steven(s)* heten.

Over de woordenschat gaat het volgende hoofdstuk (blz. 353-410): 'Woordenboeken en de standaardwoordenschat'. Uiteraard zijn hier Joos Lambrecht en Cornelis Kiliaan aan de orde, maar ook de vele puristische woordenboeken. N.v.d.S. heeft terecht (blz. 400-402) kritiek op de tot dusver gangbare mening dat na 1600 talrijke Zuid-Nederlandse woorden in het Nederlands overgenomen zouden zijn, nl. *gaarne, gans, gelijk, gereed, heden, heffen, huwen, lommer, reeds, schoon, spoedig, wenen, werpen, zenden, zieden*. Inderdaad, heel wat van die woorden ken ik in mijn (West-Vlaams) dialect helemaal niet, nl. *gans, heden, huwen, lommer, reeds, spoedig, wenen, werpen, zieden*. Zou *reeds* trouwens niet veeleer onder invloed van het Duitse *bereits* gangbaar geworden zijn? Het woordje *gans* ken ik in het West-Vlaams alleen in *gehelegans*. N.v.d.S. heeft gelijk als ze zegt: 'De zogenaamd Hollandse variant *heel* wordt zowel in Hollandse als in zuidelijke bronnen genoemd en de 'Hollandse' varianten *huilen, koken, trouwen* en *ga* (waaruit later *gauw* ontstond) komen zelfs alleen maar in zuidelijke bronnen voor. Dat betekent dat geen enkel woordpaar is ontstaan als gevolg van de Zuid-Nederlandse immigratie. De woordparen zijn al veel ouder, en zijn het gevolg van het geleidelijk ontstaan van een bovenregionale schrijftaal, al sinds de dertiende, veertiende eeuw...'. Daar ben ik het volmondig mee eens.

Een uitvoerig, want uiteraard heel belangrijk, hoofdstuk is het achtste (blz. 411-551): 'Beregeling van de grammatica: opgelegde glans'. Alle bekende grammatici krijgen hier een beurt: Spiegel, Christiaan van Heule, Ampzing, Moonen, Sewel, Lambert ten Kate enz. Bijzondere aandacht krijgen natuurlijk onze eerste spraakkunst, de *Twe-spraack*, en de eerste officiële spraakkunst, nl. de *Nederduitsche Spraakkunst* door Pieter Weiland uit 1805. Nagenoeg exhaustief worden hier alle verschuivingen en probleemgevallen behandeld: de *e*-apocope, de *n*-apocope, woordgeslacht, lidwoord, *der, de raad en haar leden*, persoonlijk voornaamwoord, *zich, hun/hen, kennen/kunnen, na/naar, toch/doch, Jan z'n boek, dan/als, een aantal hebben, de mensen worden verzocht*, rode en groene volgorde, tante Betje enz. Een paar kanttekeningen: Op blz. 430 lezen we: 'Een aparte categorie vormen de woorden die eindigen op een lange beklemtoonde klinker of tweeklank voor *-de*. ... In deze woorden vervalt vaak de lettergreep *-de*, zodat woordparen kunnen ontstaan als *armoede - armoe, heide - hei, slede - slee*. Tegen de verwachting in veranderen *armoede* e.d. niet in *armoed*, maar blijft de slot-*e* behouden. Daardoor werd bovendien het ontstaan van homoniemen vermeden: dankzij de slot-*e* vielen *bede, bode, hoede, hoeve, rede, roede, schede* niet samen met *beet, boot, hoed, hoef, reet, roet, scheet*'. Allereerst dit: in *armoe* is de lettergreep *de* niet weggevallen, maar is de intervoclaïsche *d* gesyncopeerd. En na die *d*-syncope is een vorm *armoed* uiteraard niet meer mogelijk. Hetzelfde geldt voor *bede, bode, roede, schede* enz., die niet in aanmerking komen voor *e*-apocope, maar wel voor *d*-syncope. In de volkstaal bestaan die gesyncopeerde vormen, maar in de standaardtaal werd de *d* gerestitueerd. Denk aan de familienamen *De Bo, De Roo, De Scheemaker* en aan het sinterklaasliedje: 'wie zoet is, krijgt lekkers, wie stout is, de roe'. Ook bij *groter dan* (blz. 526-528) wil ik nog iets toevoegen. N.v.d.S. schrijft: 'In de tweede helft van de zestiende eeuw raakte *dan* in onbruik: toen ging men ook na een vergrotende trap *als* gebruiken, dus *groter als*. In diezelfde periode raakte in

zuidelijke dialecten *of* in gebruik: *groter of*. Dat *of* 'als' al in de 16de eeuw in gebruik was, betwijfel ik; het wordt door de auteur ook niet geattesteerd. Bovendien is dat *of* niet zomaar zuidelijk, het is bepaald West-Vlaams. Maar dat *of* bewijst m.i. juist het ook vroegere Vlaamse gebruik van *als* na vergrotende trap. In 1971 al heb ik⁷ gesteld dat Wvl. *of* 'als' ontstaan moet zijn uit *os*, door assimilatie uit *ols* < *als*. Dat kon natuurlijk alleen in het West-Vlaams, waar *a* voor gedekte *l* tot *o* verschoof. De Bo geeft in zijn *Westvlaamsch idioticon* zelfs voorbeelden van *of* als voegwoord van tijd *als*. Ik wil er verder op wijzen dat de auteur de *dubbele ontkenning* (blz. 534-537) verwart met de tweeledige ontkenning. *Hij en heeft geen geld* is een tweeledige ontkenning, maar *hij heeft nooit geen geld* noem ik pas een dubbele ontkenning.

In het negende hoofdstuk (blz. 553-608) onderzoekt de auteur 'De rol van literaire schrijvers'. Jan van Mussem (1553), Dirk Volkertszoon Coornhert (1557), Jan van der Noot (1570), Jan van Hout (1576) en Daniël Heinsius (1616) verheerlijkten een zuiver en sierlijk Nederlands, terwijl Philips Numan (1590) en Richard Verstegen (1617) juist voor vreemde woorden pleitten. Maar daar waren ook de grote schrijvers uit de Gouden Eeuw, die vooral in de epigonentijd, de 18de eeuw, een voorbeeldfunctie hadden: Bredero, Roemer Visscher, Hooft, Vondel, Constantijn Huygens en anderen.

In het laatste hoofdstuk (blz. 609-638) wordt als besluit 'de standaardtaal als mensenwerk beschouwd'. Het gaat er over de inbreng van de dialecten in de standaardtaal, het ingrijpen in de standaardtaal, de verbreiding, de definitie van ABN, de positie van de dialecten en de standaardtaal, variatie, verschillen Nederland-België. Dat het ABN omstreeks 1950 door 'minder dan twintig procent van de Belgische bevolking gesproken werd', is natuurlijk niet fout, want vijf is minder dan twintig. Maar zelfs vijf procent zal voor 1950 nog een geflatteerd cijfer zijn. N. van der Sijs besluit met een positieve noot over 'Het Nederlands in de toekomst' (blz. 635-637): '... voor optimisten – onder wie ik me schaar – maakt de Nederlandse standaardtaal een interessante en spannende ontwikkeling door, waaruit ze zich in de toekomst anders, maar niet minder sterk, zal manifesteren. Hoe die toekomst eruitziet, zou ik maar al te graag weten...'

Achter in het boek vinden we nog de noten (blz. 639-666), de uitvoerige bibliografie (blz. 667-692), de lijst van alle behandelde figuren (blz. 693-698) en het zo praktische en onmisbare woordregister (blz. 699-718). Ik kan het boek niet genoeg aanprijzen en loven. Het is een niet te missen naslagwerk voor elke neerlandicus, voor elke Nederlandstalige die van zijn taal houdt en zeker voor de leraar Nederlands. De auteur geeft blijk van een omvattende kennis en belezenheid. Ik bewonder ook haar grondige kennis (op een paar kleine missertjes na) van de geschiedenis en taaltoestanden in België. Uiteraard kun je bij een werk van deze omvang hier en daar wel op een of ander slakje zout leggen. Maar ik wil geen afbreuk doen aan de waarde en het belang van dit standaardwerk. De auteur heeft zich trouwens al ingedekt met haar bericht 'Tot de kwaadwillige lezer' op bladzij 2. De recensent wil toch niet tot 'de onverstandige, domme en afgunstige berispers en bedillers' behoren.

⁷ In *Taal en Tongval* 23 (1971), 88-93. Ook verschenen in G. Geerts, *Aspekten van het Nederlands in Vlaanderen*, Leuven, 1974, 112-117 en in F. Debrabandere, *Verzamelde opstellen*, Kortrijk, 1998, 193-198.